

O'ZBEK TILIDA UY ANJOMLARI KOMPONENTLI PAREMALARNING MILLIY XUSUSIYATLARI

Choriyeva Nilufar Abduraim qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilidagi uy anjomlari komponentli paremalarining milliy-madaniy xususiyatlari lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, oilaviy qadriyatlari hamda maishiy madaniyati bilan bog'liq bo'lgan paremalar semantik va pragmatik jihatdan o'rganildi. Uy-ro'zg'or buyumlari ishtirokidagi maqol va matallar xalq tafakkuri, milliy dunyoqarashi hamda axloqiy qarashlarini ifodalovchi muhim til birliklari sifatida baholandi. Shuningdek, paremalarda uchraydigan qozon, supurgi, sandiq, o'choq, eshik kabi uy anjomlari obrazlarining ramziy ma'nolari ochib berildi. Tadqiqot natijalari o'zbek paremiologiyasida milliy mentalitet va madaniy kodlarning til orqali ifodalanishini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: parema, paremiologiya, uy anjomlari, maqol va matallar, lingvokulturologiya, milliy xususiyat, o'zbek tili, semantik tahlil, madaniy kod, xalq tafakkuri.

Abstract: This article analyzes the national-cultural characteristics of Uzbek paremiology with household appliances components. During the study, paremiology related to the lifestyle, customs, family values, and domestic culture of the people was studied semantically and pragmatically. Proverbs and sayings involving household appliances were evaluated as important language units expressing national thinking, national worldview, and moral views. Also, the symbolic meanings of images of household appliances such as a pot, broom, chest, stove, and door found in paremiology were revealed. The results of the study serve to shed light on the expression of national mentality and cultural codes through language in Uzbek paremiology.

Keywords: paremiology, paremiology, household appliances, proverbs and sayings, linguoculturology, national feature, Uzbek language, semantic analysis, cultural code, folk thinking.

Kirish

Til xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va milliy tafakkurini o'zida mujassamlashtiruvchi muhim ijtimoiy hodisalardan biri hisoblanadi. Har bir xalqning dunyoqarashi, yashash tarzi, urf-odatlar hamda kundalik hayoti til birliklari orqali namoyon bo'ladi. Ayniqsa, paremalar — maqol, matal, hikmatli so'z va iboralar

xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, milliy madaniyatning yorqin ifodachisi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli paremiologik birliklarni lingvistik va lingvokulturologik jihatdan o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo‘nalishlaridan biri sanaladi. O‘zbek xalqining maishiy hayoti, oilaviy munosabatlari va turmush tarzida uy anjomlari muhim o‘rin tutadi. Qozon, o‘choq, sandiq, supurgi, eshik, dasturxon kabi buyumlar nafaqat kundalik ehtiyoj vositasi, balki xalqning milliy mentaliteti, qadriyatlari va ramziy tasavvurlarini aks ettiruvchi madaniy birliklar sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu bois uy anjomlari komponentli paremlar xalqning turmush madaniyati, axloqiy qarashlari va estetik tafakkurini yoritishda muhim manba hisoblanadi. O‘zbek tilidagi uy anjomlari ishtirokidagi paremlar ko‘pincha mehnatsevarlik, ozodalik, oilaparvarlik, mehmondo‘stlik, tejamkorlik kabi milliy fazilatlarni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, “Qozoni butunning — obro‘si butun”, “Supurgi bir joyga yig‘ilsa, uy toza bo‘ladi” kabi paremlar orqali xalqning jamoaviylik, birlik va tartib-intizomga bo‘lgan munosabati ifodalanadi. Bunday birliklar tilning nafaqat kommunikativ, balki kumulyativ funksiyasini ham namoyon etadi. Bugungi globallashuv sharoitida milliy madaniy merosni saqlash, xalq og‘zaki ijodi namunalarini lingvokulturologik jihatdan tadqiq etish alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Chunki paremlar tarkibida xalqning tarixiy xotirasi, etnomadaniy qarashlari va milliy tafakkur modeli mujassamlashgan bo‘ladi. Uy anjomlari komponentli paremlarni o‘rganish esa o‘zbek xalqining maishiy madaniyatini, mental xususiyatlarini hamda milliy obrazlar tizimini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek tilidagi uy anjomlari komponentli paremlarning milliy xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik, lingvokulturologik va pragmatik jihatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida paremlarda qo‘llangan uy anjomlari obrazlarining ramziy ma‘nolari, xalq tafakkuridagi o‘rni hamda milliy-madaniy funksiyalari ilmiy asosda yoritiladi.

Asosiy qism

Paremiologik birliklar xalq tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy hayotining ko‘zgusi sifatida til tizimida alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, uy anjomlari komponentli paremlar o‘zbek xalqining kundalik turmushi, oilaviy qadriyatlari va maishiy dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, milliy mentalitetning til orqali ifodalanishida muhim vosita vazifasini bajaradi. Bunday paremlar tarkibidagi uy-ro‘zg‘or buyumlari oddiy predmet sifatida emas, balki muayyan ramziy ma‘no va madaniy kodlarni tashuvchi birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbek xalqining tarixiy turmush tarzida uy, oila va ro‘zg‘or tushunchalari muqaddas qadriyat sifatida

shakllangan. Shu sababli paremalarda uy anjomlari orqali insoniy fazilatlar, axloqiy me'yorlar va jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar ifodalangan. Masalan, qozon obrazi o'zbek paremalarida baraka, birlik va oilaviy farovonlik timsoli sifatida qo'llanadi. "Qozoni qora bo'lsa ham, niyati oq" paremasida insonning moddiy holatidan ko'ra qalb pokligi ustun qo'yiladi. "Qozoni qaynagan uy — fayzli uy" kabi birliklarda esa qozon oiladagi tinchlik, mehmondo'stlik va to'kinlik belgisi sifatida talqin qilinadi. Bu holat o'zbek xalqining azaldan dasturxon va mehmondo'stlikka katta ahamiyat berganini ko'rsatadi. Supurgi komponentli paremalar ham milliy madaniyatda o'ziga xos semantik yuklamaga ega. Supurgi ozodalik, tartib-intizom va jamoaviylik ramzi sifatida talqin qilinadi. "Bitta supurgi sinmaydi" maqolida birlik va hamjihatlik g'oyasi ilgari suriladi. Ushbu parema orqali xalqning jamoaga tayanish, ahillikni qadrlash kabi qadriyatlari ifodalanadi. Shu bilan birga, supurgi obrazi ayollarning ro'zg'ordagi o'rni, ozodalikka bo'lgan munosabat va oilaviy mas'uliyatni ham aks ettiradi. O'zbek paremalarida sandiq obrazi ham keng uchraydi. Sandiq qadimdan oilaviy boylik, sirsaqlovchi vosita va avloddan-avlodga o'tuvchi qadriyatlar timsoli bo'lib kelgan. "Sandiqda yotgan mol egasini kutadi" kabi paremalarda tejamkorlik va sabr tushunchalari ifodalanadi. Ayrim hollarda sandiq obrazi qizlarning sep-surdigi, oilaviy tarbiya va milliy an'analar bilan bog'liq holda qo'llanadi. Bu esa o'zbek xalqining oilaviy qadriyatlarga sodiqligini namoyon qiladi. O'choq komponentli paremalar esa ko'proq oila, nasl va xonadon tushunchalari bilan bog'liqdir. O'choq qadimdan muqaddas sanalgan va u oilaning markazi sifatida qabul qilingan. "O'chog'i o'chmasin" iborasi inson uchun eng ezgu tilaklardan biri sifatida ishlatiladi. Bu paremada o'choq so'zi nafaqat uy jihozi, balki avlod davomiyligi, oilaning barqarorligi va xonadonning yashovchanligini anglatadi. Demak, uy anjomlari komponentlari paremalarda metaforik ma'no kasb etib, xalqning ma'naviy qarashlarini ifodalashga xizmat qiladi. Eshik va dasturxon bilan bog'liq paremalar ham milliy mentalitetni yoritishda muhim o'rin tutadi. Eshik obrazi ko'pincha hurmat, chegarani bilish va insoniy munosabatlar bilan bog'lanadi. "Eshiging ochiq bo'lsa, ko'ngling ham ochiq bo'ladi" kabi paremalarda mehmondo'stlik va ochiqko'ngillilik g'oyalari ilgari suriladi. Dasturxon esa baraka, birlik va mehr-oqibat timsoli sifatida talqin qilinadi. O'zbek xalqida dasturxon atrofida yig'ilish nafaqat ovqatlanish, balki ruhiy yaqinlik va ijtimoiy birdamlikni anglatadi. Shu bois dasturxon komponentli paremalar xalqning ma'naviy hayotini yorituvchi muhim lingvomadaniy birlik hisoblanadi. Uy anjomlari komponentli paremalarni semantik jihatdan tahlil qilish ularning ko'p qatlamli ma'noga ega ekanligini ko'rsatadi. Bir qarashda oddiy maishiy predmet sifatida ko'rinadigan birliklar aslida xalqning axloqiy qarashlari, estetik didi, ijtimoiy tajribasi

va tarixiy xotirasini mujassamlashtirgan bo‘ladi. Paremalar tarkibidagi obrazlar milliy tafakkur mahsuli sifatida shakllanib, xalqning dunyoni idrok etish usulini namoyon qiladi. Lingvokulturologik nuqtayi nazardan qaralganda, uy anjomlari komponentli paremlar xalqning etnomadaniy xususiyatlarini ochib beruvchi muhim manba hisoblanadi. Ularda o‘zbek xalqining oilaparvarlik, mehmondo‘stlik, tejamkorlik, mehnatsevarlik, ozodalikka intilish kabi milliy fazilatlari mujassamlashgan. Shu jihatdan bunday paremlar nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, etnografiya va folklorshunoslik uchun ham muhim ilmiy material bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda globallashuv va madaniyatlararo integratsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bir paytda milliy paremiologik boyliklarni o‘rganish va saqlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki paremlar xalqning milliy o‘zligini saqlovchi va avlodlarga yetkazuvchi madaniy xotira vositasi hisoblanadi. Uy anjomlari komponentli paremlarni chuqur tadqiq etish orqali o‘zbek xalqining maishiy hayoti, mentaliteti va qadriyatlar tizimini yanada teranroq anglash mumkin bo‘ladi.

Xulosa

O‘zbek tilidagi uy anjomlari komponentli paremlar xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, milliy tafakkuri va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan muhim paremiologik birliklar hisoblanadi. Ushbu paremlar tarkibida qo‘llangan qozon, o‘choq, sandiq, supurgi, dasturxon, eshik kabi uy-ro‘zg‘or buyumlari oddiy maishiy predmet sifatida emas, balki xalqning milliy-madaniy qarashlarini ifodalovchi ramziy obrazlar sifatida namoyon bo‘ladi. Uy anjomlari komponentli paremlar orqali o‘zbek xalqining oilaparvarlik, mehmondo‘stlik, birlik, ozodalik, mehnatsevarlik va tejamkorlik kabi milliy fazilatlari yorqin aks etadi. Ayniqsa, qozon va dasturxon obrazlari baraka va farovonlikni, o‘choq oilaviy davomiylikni, supurgi esa ahillik va tartib-intizomni ifodalashi bilan ajralib turadi. Bu esa paremlarning xalq ma’naviy hayoti bilan uzviy bog‘liqligini tasdiqlaydi. Uy anjomlari ishtirokidagi paremlar lingvokulturologik jihatdan xalqning etnomadaniy xotirasini saqlovchi vosita sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ularda o‘zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlar, maishiy madaniyati hamda axloqiy qarashlari mujassamlashgan bo‘lib, til orqali milliy mentalitetni anglash imkonini beradi. Shu sababli bunday paremlarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki folklorshunoslik, madaniyatshunoslik va etnografiya sohalari uchun ham dolzarb ilmiy manba hisoblanadi. Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda milliy paremiologik merosni saqlash va ilmiy jihatdan tadqiq etish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Uy anjomlari komponentli paremlar xalqning tarixiy xotirasi va milliy o‘zligini aks ettiruvchi madaniy birlik sifatida kelajak avlodlarga boy ma’naviy merosni yetkazishga xizmat

qiladi. Shu jihatdan mazkur paremalarni chuqur o‘rganish o‘zbek tilining lingvomadaniy boyligini yanada kengroq ochib berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mahmud Koshg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. – Toshkent: Fan, 1960.
2. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
3. To‘ra Mirzayev. O‘zbek xalq maqollari. – Toshkent: Sharq, 2005.
4. Nizomiddin Mahmudov. Til va madaniyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2013.
5. Boris Maslov. Vvedeniye v paremiologiyu. – Moskva: Nauka, 1984.
6. Vladimir Telia. Russkaya frazeologiya. – Moskva: Shkola “Yazyki russkoy kultury”, 1996.
7. G‘ani Abdurahmonov. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi va til masalalari. – Toshkent: Fan, 1979.
8. Yo‘ldosh Solijonov. Folklor va milliy tafakkur. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
9. Viktor Vinogradov. Tilshunoslikning asosiy masalalari. – Moskva: Prosveshcheniye, 1972.
10. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.